

HET KANUNNIKENCOLLEGE TE BOXTEL: NEGEN GEESTELIJKEN VERBONDEN AAN DE SINT-PETRUSKERK

Deel 1

De Kanunniken maken zelf de dienst uit

J.J.E.M. (Hans) de Visser (auteur)

Bea Schoenmakers (tweede lezer)

juli 2016

Samenvatting

Op 26 december 1492 richtte Hendrik van Ranst, baanderheer van Boxtel, een kanunnikencollege op, verbonden aan de nieuwe Sint-Petruskerk.¹ Dit college, dat ook wel een 'kapittel' heet, had de pastorale zorg in de plaatselijke parochies Boxtel en Gemonde. Onder de parochie Boxtel viel ook het rectoraat Liempde. Dit kapittel bestond uit negen kanunniken, die uit hun midden een collega kozen als hun deken. Met zes andere kanunnikencolleges binnen het aartsdiakenschap Kempenland, onderdeel van het dekenaat Hilvarenbeek in het bisdom Luik, sloot het Buxtels college van kanunniken een verbond om hun privileges en gebruiken te kunnen handhaven. Hierin slaagden zij volledig toen paus Julius II in een bul, gedateerd op 11 augustus 1512, hun rechten bekrachtigde. Deze zeven kapittels werden daardoor autonoom; dat wil zeggen dat zij voortaan onafhankelijk van de plaatselijke bisschop waren en alleen aan de paus verantwoording schuldig bleven. Zij verwierven het Exemptierecht. Zo bezat de baanderheerlijkheid Boxtel zowel op civiel als op kerkelijk vlak 'de status aparte'. Nadat in 1559 het bisdom 's-Hertogenbosch was opgericht, deden de bisschoppen van 's-Hertogenbosch verwoede pogingen om deze kanunniken aan hen te laten gehoorzame. Ook al werd in deze de positie van de kanunniken steeds zwakker ten opzichte van de Bossche bisschoppen, het conflict is nooit bijgelegd. Feitelijk komt er door de Vrede van Munster in 1648 een einde aan deze jarenlange jurisdictiestrijd binnen het bisdom 's-Hertogenbosch. Toen verdwenen het bisdom en de kanunnikencolleges.

1. Stichting van het kanunnikencollege van Boxtel

Op 26 december 1492 verbleef Hendrik van Ranst, baanderheer van Boxtel, in zijn woning 'Wapen van Luik', gelegen aan de Postelstraat in 's-Hertogenbosch. Hij was omringd door zijn vrouw Henrica van Haeften en vijf gasten op het moment dat hij zijn grootzegel aan een document hechtte, dat hem en zijn gemalin vermeldt als stichters van het seculiere kanunnikencollege in Boxtel.² Zeven dagen later, op 2 januari 1493, stemde de prins-bisschop van Luik, Johannes van Horne, in met deze stichting. De Buxtelse stichter, baanderheer Hendrik, bepaalde dat hij en zijn opvolgers het recht hadden deze geestelijken te benoemen. Dit recht heet 'het Patronaatsrecht'. De Buxtelse pastoor, Henricus van Lotthum, werd de eerste deken van dit kapittel, dat bestond uit negen kanunniken.³

¹ Dorenbosch P.Th.A., De boxtelse St.-Petrus 1 (Boxtel 1983); Idem, 2 (Boxtel 1986).

² In de Katholieke Kerk zijn er seculiere en reguliere kanunniken. De reguliere kanunniken leven in een gemeenschap, hebben een gemeenschappelijke regel en leggen drie kloostergeloften af. De seculiere kanunniken wonen zelfstandig, hebben geen kloosterlijke leefregel en leven celibatair maar leggen geen geloften af.; Kuyper P.Th. J., 's-Hertogenbosch, idem, 165. Zie ook: Bijsterveld A. J.A., Laverend tussen Kerk en wereld, idem 79.

³ In een vertaling van de brief van de Luikse bisschop, Johannes van Horne, staat: 'Heer Hendrick van Lotthum, deken van de kercke van St. Johannes in **Maestricht**'. In de originele Latijnse tekst staat 'Domini Henrici de Lotthem, decani ecclesie Johannis Traiectensis et investiti prochialis ecclesie ville de Bochtel'. Hiermee wordt niet 'Maastricht' maar 'Utrecht' bedoeld. Hij is tevens investitiet van Buxtelse kerk. Bevestigingsakte, BHICH, HAS, inv. nr. 49, folio 1 r.; Zie ook: Bevestigingsakte, BHICH, Collectie Schaduwaregelingen, Abdij van Postel, Bundel Boxtel, folio 1 r.

*Het Bostels kanunnikencollege en hun patroon, de Bostelse heer,
die het patronaatsrecht bezit*

Vanaf deze tijd was de Sint-Petruskerk dus een collegiale kerk; dat wil zeggen, dat er een kapittel zetelde. Deze Bostelse geestelijken mochten zelf de deken ofwel de leider van hun kapittel kiezen. Deze was feitelijk ook de pastoor van de parochie. Wel liet heer Hendrik in de stichtingsakte vastleggen dat steeds één van de te benoemen kanunniken van de Sint-Petruskerk naar zijn kasteel moest komen om de heilige Mis te lezen in zijn slotkapel, zo vaak als de heer van Bostel of zijn vrouw dit wenste. Ook bepaalde de stichter van dit college, dat de deken en zijn collega's zich niet meer dan zestig dagen per jaar buiten Bostel mochten ophouden. Dit om te voorkomen dat zij te vaak van huis zouden zijn; in die tijd was dit een veel voorkomende kwaal onder de geestelijken.

Namenlijst van de dekenen te Boxtel:

1. Henricus van Lotthum, 2 januari 1493 – 9 mei 1496.⁴ **Eerste dekenaat.**
2. Dirck Brant, mei 1496 – circa 1501.⁵
3. Alardus Baliart, zeker vanaf 27 maart 1501 – na 1 juni 1520.⁶ **Tweede dekenaat.**
4. Joannes Custodis ofwel Joannes die Custer, vóór 30 juli 1521 – 14 september 1525.⁷
5. Laureys van Guntterslaer, minstens vanaf 25 augustus 1529 – vóór 28 mei 1530.⁸
6. Herman van Kessel, minstens vanaf 1531 – vóór 1 juli 1533.⁹
7. Zebertus ofwel Zebrecht van Collenberch, 1533 – 1540.¹⁰
8. Nicolaus de Dumo ofwel Claes Inde Hage, minstens vanaf 23 juli 1541 - 1574 ¹¹
9. Eymbert Romboutsz, Hij was de peter bij een doop op 17 januari 1574.¹²
10. Jan Goyartsz Coppelmans ofwel Jan Goyartsz Fabri, 1594 – vóór augustus 1597.¹³
11. Guilielmus Cuijpers, vanaf 4 augustus 1597 - 31 juli 1615.¹⁴ **Derde dekenaat /Pastorie.**
12. Petrus de Bresser, 6 augustus 1615 – 17 juli 1634.¹⁵
13. Willem van Beurden, na 17 juli 1634 – 1 januari 1651.¹⁶
14. Jaspar Beyhart, na 1 januari 1651 – enige tijd vóór 2 november 1658.¹⁷
15. Willem Henricus Schellekens, enige tijd vóór 2 november 1658 – circa 12 april 1662.¹⁸
16. Johan Riemslach, circa 12 april 1662 – kort na 14 mei 1667.¹⁹ **Laatste deken van Boxtel.**

⁴ Schutjes Lud., Geschiedenis van het bisdom 's-Hertogenbosch 3 (872) 357.

⁵ Akte, BHIC, ORA Boxtel, algemeen protocol, inv. nr. 57, folio 30 v.

⁶ Akte, idem, ORA Boxtel, algemeen protocol, inv. nr. 60, folio 177 v.

⁷ Testament van 30 juli 1521, AZCM, geen inv. nr.

⁸ Akte, idem, ORA Boxtel, algemeen protocol, inv. nr. 61, folio 73 r. t/m 74 r.; Akte, idem, folio 98 r.; Testament van deken Alard Baliart d.d. 30 juli 1521, AZCM, geen inv. nr.

⁹ Akte, idem, ORA Boxtel, algemeen protocol, inv. nr. 61, folio 160 r.; idem, folio 178 r t/m 178 v; idem, folio 205 r.

¹⁰ Akte, idem, ORA Boxtel, algemeen protocol, inv. nr. 62, folio LXXX v.

¹¹ Akte, idem, ORA Boxtel, algemeen protocol, inv. nr. 62, folio 25 r. t/m 25 v.; idem, folio 74 v; idem, 173 r.; idem, inv. nr. 68, folio 247 r. t/m 247 v.; Zie ook: Koningsbeden, idem, OAA, inv. nr. E 256, folio 2 r. Daar staat onder de bede van 1 oktober 1563 'Boxtel binnen: Die huysinge heeren Claes, deken'.

¹² Doop op 17 januari 1574, Stadsarchief 's-Hertogenbosch, DTB, inv. nr. 2 b, folio 206 v.]. Mogelijk is deze Rombout dezelfde als 'Heer Eymbert Romboutsz'; Akte, idem, ORA Boxtel, algemeen protocol, inv. nr. 68, los folio d.d. 16 april 1563.

¹³ Akte, idem, ORA Boxtel, algemeen protocol, inv. nr. 70, folio 93 r; idem, inv. nr. 72, folio 51 v t/m 52 r; idem, inv. nr. 75, folio 132 r t/m 132 v; idem, folio 189 v; idem, inv. nr. 76, losse folio 12 a, d.d. 1 december 1597.

¹⁴ Abel Godefridi Authoesden uit Geertruidenberg is nooit tot deken gekozen. Hij is slechts tot stemopnemer bij een verkiezing geweest.

¹⁵ Bressers M.C.X.M., Het geslacht Bressers (Tilburg 1988)231.; idem, 275.

¹⁶ Swane J.A.W., 'Willem van Beurden', in: Met gansen Trouw 12 (1962) 86 t/m 91.; Dorenbosch P.Th.A., De boxtelse St.-Petrus, I, idem, 162.

¹⁷ Resolutie d.d. 26 maart 1652, RijksArchief 's-Gravenhage (=RAG), Resolutieboek der Staten-Generaal, inv. nr. 3258, folio 243 r t/m 245 r.; Akte, idem, ORA Boxtel, Minuten van allerlei akten, inv. nr. 52, losse folio van 10 januari 1654.; Akte van 2 november 1658, BHIC 's-Hertogenbosch, SALDA, Archiven van notarissen residerende te Sint-Michielsgestel, Protocollen van attestaties, procuratie en contracten, inv. nr. 13, folio 393 r. t/m 394 r.; Akte d.d. 15 oktober 1660, idem inv. nr. 14, folio 121 v. t/m 122 r.; Dorenbosch P.Th.A., De boxtelse St.-Petrus, I, idem, 162.; Juten W.J.F., 'Beyharts', in: Taxandria 22 (1913) 330.

¹⁸ Inventaris van 12 april 1662, StreekArchief Regio Eindhoven en Kempenland (= SAREK), ORA Oirschot, Notarieel Archief, Notaris H. Leermakers sr., inv. nr. 77, folio 334 r. t/m 344 r.; Dorenbosch P.Th.A., De boxtelse St.-Petrus, I, idem, 162.

Rooijakkers Gerard, Rituele repertoires, (Nijmegen 1994) 178 t/m 180. Smulders F.W. en J.A.W. Swane, Notitie 'Stamreeks van Willem Schellekens', Archief Heemkundige studiering Boxtel, Dossier Sint Petruskerk z.j.

¹⁹ Testament, Regionaal Archief Tilburg (= RAT), Notariële Archiven Oosterhout 1612 – 1925, inv. nr. 10, akte nr. 121.; Dorenbosch P.Th.A., De boxtelse St.-Petrus, I, idem, 163.

Grafsteen van heer Jan die Custer

Randschrift:

*'Hier leet begraven heer Jan die Coster, deken van Boxtel,
was sterf anno (XVc-II ?) XXV dach in september'*

*Grafsteen van de Buxtelse kanunnik Antonius de Roy,
overleden (waarschijnlijk) op 14 september 1646
52 jaar oud*

Nog een opmerkelijke daad van heer Van Ranst, misschien wel zijn laatste, was het laten plaatsen van een praalgraf in het hoogkoor ²⁰ van de Sint-Petruskerk te Boxtel.

*Het praalgraf van heer Henrick van Ranst, heer van Boxtel,
en zijn vrouw Henrica van Haeften.
Deze graftombe stond in het hoogkoor van de Sint-Petrusbasiliek.*

Hij bepaalde dat daarin de lichamen van zijn vrouw Henrica én van hemzelf na hun dood zouden worden neergelegd. Op de grafsteen liet hij de volgende tekst beitelen: '*Int jaar onses Heeren 1497: den 12: mej heer Hendrik Ranst, ridder, heer tot Boxtel en Kessel, banreheer, ende vrouwe Henrica van Haeften, mijn geslinne, **hebben dezelve doen leggen.** Bid voor de ziele*'.

Uit deze tekst valt op te maken, dat Hendrik niet op 12 mei 1497 is gestorven, zoals tot nu toe algemeen wordt geschreven, maar dat hij én zijn vrouw op die datum het praalgraf in het hoogkoor hebben laten plaatsen (= 'hebben doen leggen'). Door dit praalgraf al tijdens hun leven in het hoogkoor op te richten wilde Hendrik er natuurlijk zeker van zijn dat de Buxtelse kanunniken, gezeten rondom dit graf, steeds tijdens hun koorbede en de Eucharistievieringen ook voor de zielenrust van hen beiden, de stichters van dit kanunnikencollege, zouden bidden.

²⁰ Inventaris van de kerkelijke goederen, BHICH, ORA Boxtel, Minuten van allerlei akten, inv. nr. 50, folio 254 r. t/m 263 r.

Dat 12 mei 1497 niet zijn sterfdag kan zijn, valt ook af te leiden uit het gegeven dat hij na 1497 nog regelmatig in de Buxtelse protocollen en in andere archiefstukken wordt genoemd. Het gaat dan om rechtshandelingen, waarbij Hendrik persoonlijk betrokken was en in eigen persoon aanwezig was.

Zo moesten Hendrik en zijn vrouw op 1 juni 1504 voor een hertogelijke commissie getuigen in verband met het onderzoek naar de kwaliteit van de heerlijkheid Buxtel.²¹

Als 12 mei 1497 niet de sterfdag van Hendrik is, rijst de vraag: Wanneer hij dan wel is gestorven? Zijn exacte sterfdatum is tot nu toe niet bekend. Het enige dat met zekerheid daarover kan worden gezegd, is het gegeven, dat hij vóór 12 augustus 1505 overleden moet zijn, omdat op die dag zijn oudste dochter Adriana de heerlijkheden Buxtel en Liempde in leen ontving.

2. Het verbond van zeven kanunnikencolleges in 1505

Binnen het aartsdiakenschap Kempenland waren de kapittels van Hilvarenbeek, Sint-Oedenrode en Oirschot de oudste kanunnikencolleges (hooguit 12 leden). Zij drieën vanaf circa 1200 ²². Uit oude documenten valt op te maken dat de Luikse bisschop, de Brabantse hertog en plaatselijke heren zich voortdurend met deze drie kapittels bemoeiden. De kanunniken zelf van deze kapittels en hun patronen waren er steeds op uit om hun rechten te bewaken, te beschermen en als het kon te vergroten. Om toch hun zelfstandigheid te behouden en zelfs uit te breiden stelden deze drie colleges kapittelstatuten op, die gebaseerd zijn op hun gewoonterechten.

Hun statuten hebben zij zelf samengesteld en soms op slimme wijze ter goedkeuring aan hun overheden voorgelegd. Dat mag blijken uit de handelwijze van het Oirschots kapittel op het eind van de dertiende eeuw. De oudst bekende optekening van het Oirschots gewoonterecht dateert van 12 november 1293 ²³. In die dagen was de Luikse bisschopszetel vacant. Er was een bisschoppelijke waarnemer aangesteld die zolang in functie zou blijven, totdat een nieuwe bisschop zou zijn ingehuldigd. Toen de naam van de nieuwe bisschop bekend werd, legde het Oirschots kapittel zijn statuten nog vlug op de tafel van deze waarnemer, die zeer kort daarop zijn goedkeuring hieraan gaf. Zo haalden deze Oirschotse geestelijken de bisschoppelijke bekrachtiging van hun kapittelstatuten op een door henzelf gekozen strategisch moment binnen. 'Enig wildbraad voor het wijdingsdiner, dat de ijlode vergezelt, kan bij de vlotte afwikkeling nog bevorderlijk zijn geweest', merkt Lijten fijntjes op.²⁴ Ofschoon het kapittel van de Sint-Jan te 's-Hertogenbosch pas in 1366 werd opgericht, werd het al onmiddellijk het grootste van deze vier seculiere kapittels. Dankzij dit grote kapittel (30 leden) werden de privileges van deze vier colleges en hun daarmee nauw samenhangende autonomie flink versterkt. En onderling hadden deze koorheren goede contacten.

Deze betrekkingen groeiden in 1505 uit tot een bondgenootschap. Een verbond van niet slechts vier maar van zeven seculiere kanunnikencolleges binnen het aartsdiakenschap Kempenland. Het waren de kapittels van Hilvarenbeek, Sint-Oedenrode, Oirschot, 's-Hertogenbosch, Breda, Eindhoven en Buxtel. Zij verenigden zich om hun verworven rechten op wereldlijk en kerkelijk gebied te beschermen. Want rond 1500 begonnen de Luikse bisschoppen Joannes van Horne (1485 - 1505) en Erardus van der Marck (1506 - 1538) zich te verzetten tegen de privileges van de kanunnikencolleges. Van hun kant waren de kanunniken beducht voor grotere invloed van de *officialen* (= rechters van een bisschoppelijke rechtbank), die in opdracht van hun bisschop de kapittels meer onder de bisschoppelijke jurisdictie wilden brengen. Zo wilden deze bisschoppen de kapittels visiteren. Een visitatie wil zeggen, dat een bisschop zelf of een officiële gedelegeerde namens hem naar deze kanunnikencolleges gingen om de leefstijl van deze geestelijken te controleren, de parochiële financiën te controleren en om na te gaan in hoeverre hun statutaire bepalingen

²¹ Stukken betreffende het proces tussen de stadhouder van de lenen van Philips de Schone en Willem van Bouchoven 1504, BHIC, Collectie Cuypers van Velthoven, 1320 – 1870, inv. Nr. 875. Notitie van J. de Visser: In het betreffend register in het BHIC staat het jaartal 1502. Dit is foutief. Het moet 1504 zijn..

²² Lijten J.P.J., 'De Oirschotse kapittelstatuten tot 1500', in: Campina 17 (1987) 5 t/m 30.

²³ Camps, Oorkondenboek van Noord-Brabant tot 1312, I, 1^e deel, 608 t/m 610.

²⁴ Lijten J.P.J., 'De Oirschotse kapittelstatuten', idem, 14.

werden nageleefd. De bisschoppelijke rechtbank was de enige justitiële instantie in het bisdom die bevoegd was om overtredingen te bestraffen en geschillen op godsdienstig gebied op te lossen. De kanunniken wilden deze controles en rechtszaken in eigen hand houden. Dat wil zeggen dat bij bestuurlijke kwesties en bij interne conflicten een rechtbank uit hun midden werd opgericht, die de rechtsbevoegdheid kreeg een bindende uitspraak te doen. Het ging dan om die parochies, die binnen het bisdom Luik en binnen het aartsdiakenschap Kempenland lagen.²⁵ De kanunniken binnen deze bond zullen de bisschoppelijke visitatoren wel buiten hun collegiale kerken en parochies hebben weten te houden. En als er al zo'n bisschoppelijke controle in één van hun kerken en parochies gehouden moest worden, dan werd er ongetwijfeld een beroep gedaan op collega's van de zes bevriende kapittels om deze visitatie te houden. Zij waren immers visitatoren naar eigen snit. Deze verbondsleden wensten geen bisschoppelijke pottenkijkers in hun rechtsgebied.²⁶ Ook hun verworven rechten vrijgesteld te zijn om aan hertogelijke beden te moeten bijdragen wilden deze kapittels zo goed mogelijk bewaken en bewaren. Zij vreesden bijvoorbeeld, dat de magistraten hen zouden verplichten om aan de hertogelijke beden hun bijdragen te gaan leveren.²⁷ Samen stonden zij sterker, zodat in het geval dat één van hen werd belaagd, deze kon rekenen op steun van zijn zes bondgenoten. Om hun privileges zo goed mogelijk te beschermen vroegen de zeven kapittels aan paus Julius II om een officiële beschermheer. In 1508 stelde de paus vanuit Rome in een bul de heer Jan van Wemeldingen, deken van de Brusselse Sint-Goedelekerk, aan tot beschermheer van deze zeven kanunnikencolleges.²⁸

Een kardinaal in Rome overhandigt namens paus Julius II in 1512 de pauselijke bul aan een afgezant van de zeven kapittelcolleges. Daarin bevestigt deze paus het privilege van exemptie van de kapittelkerken binnen het bisdom Luik.

²⁵ Bannenbergh G. en anderen, *De oude dekenaten Cuijk, Woensel en Hilvarenbeek 1* (Nijmegen 1968).

²⁶ Heesters W. en C.S.M. Rademaker, *Geschiedenis van Sint-Oedenrode*, (Tilburg 1972) 136. Zie ook: Frenken A.M., 'De geschillen tussen de Bisschoppen en het kathedraal kapittel van 's-Hertogenbosch, 1563 - 1629', in: *Bossche Bijdragen* XXVI (1962 - 1963) 83 t/m 84.

²⁷ Meerendonk L van de, *Tussen Reformatie en Contrareformatie*, (Tilburg 1967) 98 - 110.

²⁸ Regest, BHICH, Kapittel van Oirschot, 1328 - 1811, inv. nr. 242. Notitie: een ambtenaar van dit rijksarchief vertelde mij in 2009, dat dit charter nu daar ontbreekt. Er is slechts een regest.

Opnieuw zochten deze kapittelheren steun bij de paus. Tot hun grote voldoening stuurde dezelfde paus Julius II een bul, gedateerd 11 augustus 1512. Daarin bevestigde hij de kapittelkerken in het bisdom Luik volledig in hun exemptie en overige privileges. Bovendien verleende hij aan onder andere de kapitteldeken van de Sint-Janskerk te 's-Hertogenbosch bijzondere rechtsmachten.²⁹

2.1. Buxtelse statuten

Dankzij dit recht van exemptie mochten de Buxtelse kanunniken bij interne conflicten zelf een rechtbank aanstellen om recht te spreken over zowel hun kanunniken als hun suppoosten (= ondergeschikten) en hen bestraffen. Dit betekende onder andere, dat de zeven bondgenoten zelf binnen hun kring een rechtbank konden oprichten om conflicten te beslechten. En bij hoger beroep zal elke kwestie rechtstreeks aan de pauselijke rechtbank zijn voorgelegd.

Meestal bestond de straf uit het inhouden van beneficiégelden. Hoeveel waarde het Buxtels kanunnikencollege aan dit voorrecht hechtte, blijkt uit zijn brief van 6 november 1632.³⁰ Daarin bekleemtoonden de Buxtelse deken en zijn confraters, dat zij volgens 'oude costuyme, usantiën, gewointe ende maniere ende van ouder tot ouder' hun rechten zouden blijven beschermen. Zoals al meer dan een eeuw gebruikelijk was, bleef daarom dit Buxtels college bijeenkomen bij ernstige kwesties, waarbij hun deken, één van zijn collega's of één van hun suppoosten betrokken was. Als te doen gebruikelijk zullen deze koorheren dan in zo'n geval hun suisse (= ordebewaker) naar de verdachte hebben gestuurd om daarna een oordeel naar recht en rede te laten vellen door hun eigen rechtbank.

Tot nu toe is er geen eigen statuut van het Buxtelse kapittel bekend, zoals wij dit van het Oirschotse kapittel kennen.³¹ Voor het Buxtelse kapittelcollege zijn wij aangewezen op statutaire bepalingen, die bij diverse gelegenheden schriftelijk werden vastgelegd. Enkele van deze voorschriften staan in de stichtingsakte van het Buxtelse kapittel.³²

Zegel van het kanunnikencollege in Buxtel op een brief van 25 september 1540

Op het zegel: Sint Petrus met sleutel

Randschrift:

Sigillum capituli sancti Petri apostoli Boxtellensis

²⁹ Frenken A.M., 'De geschillen tussen de Bisschoppen en het kathedraal kapittel van 's-Hertogenbosch, 1563 - 1629', in: Bossche Bijdragen XXVI (1962 - 1963) 61 t/m 62.

³⁰ Brief van het Buxtels kanunnikencollege, BHIC 's-Hertogenbosch, Kapittel van Oirschot, charter nr. 14.

³¹ Ook zijn de statuten van de kapittels van St.-Oedenrode, van Hilvarenbeek en van Eindhoven bewaard gebleven. Meerendonk L. van de, Tussen Reformatie en Contrareformatie, idem, 78, voetnoot 50

³² Dorenbosch P. Th. A., De Buxtelse St.-Petrus 1, idem, 149 t/m 151.

Met de komst van het kanunnikencollege in Boxtel trad er namelijk een verandering op in uitbetaling aan de pastoor voor zijn pastorale diensten. Hij werd daarvoor voortaan niet meer uit de kerkenkas betaald maar ontving zijn financiële vergoeding uit de geldkist van het Buxtels kapittel, dat de beneficies onder zijn beheer had. Een beneficie is de financiële donatie, die mensen aan hun kerk hebben geschonken, en die bij voorkeur verbonden was aan een bepaald altaar in deze kerk. Iedere keer als een priester de heilige mis opdroeg aan zo'n altaar waaraan een beneficie verbonden was, en daarbij de intentie van de schenker gedacht, ontving hij daarvoor een vergoeding uit deze donatie.

Gedenksteen in de historische as van Baxtel

*De oprichtingsdatum van het kapittel is 26 december 1492.
De negen paar handen representeren de negen kanunniken van Baxtel.
Boven: een paar omhoog geheven handen = aanbidding
Midden: drie paar open handen = smeekebed
Onder: vijf paar gevouwen handen = dankgebed*

Vanaf de oprichting van het kapittel in Baxtel werd de deken feitelijk de eindverantwoordelijke van de parochies in Baxtel en Gemonde en werd elke nieuwe deken automatisch ook de pastoor-beneficiant van beide geloofsgemeenschappen. De deken was zodoende feitelijk de pastoor van de parochie. Maar hij had de bevoegdheid om een plaatsvervanger voor dit pastorale werk aan te stellen, die vicaris heette. Het gevolg was, dat de Baxtelse parochianen de vicaris zagen als hun pastoor.³³

In de stichtingsakte van het Buxtels kapittel van 1492 wordt voorgeschreven, dat een geestelijke tot kanunnik te Baxtel kon worden benoemd, voordat hij tot priester was gewijd. Wel moest hij zich na zijn benoeming binnen één jaar tot dit ambt laten wijden. Uitzonderingen daarop waren mogelijk. Zo'n uitzonderlijke situatie kon zich voordoen als een zwaarwegend, wettig impediment tegen de wijding van een priesterkandidaat werd

³³ BannenberG, A. Frenken en H. Hens, De oude dekenaten Cuijk, Woensel en Hilvarenbeek, idem, XVI.

ingebracht³⁴. Dan kon het gebeuren dat een wijding zolang werd uitgesteld, totdat de kandidaat zich van dit beletsel had gezuiverd. Wanneer een geestelijke, die pas tot kanunnik was benoemd, zich niet binnen een jaar tot priester liet wijden, moest hij uit het Boxtelse college worden gestoten.

Opmerkelijk in dit verband is een schrijven van paus Leo X, gedateerd augustus 1515. Hij stemde in met een verzoek, dat vanuit het Boxtels kapittel aan hem werd voorgelegd.

Overeenkomstig deze wens moesten de baanderheer van Boxtel, als patroon van dit kapittel, en de kanunniken erop toezien, dat elke nieuwweling in hun college zich goed hield aan hun eis van presentie. Elke nieuwkomer, die al in het eerste jaar van zijn canoniciteit langdurig uit de heerlijkheid Boxtel afwezig was en niet na drie waarschuwingen van hun kant binnen een maand in Boxtel verscheen, moesten zij afzetten. Zijn prebende (= financiële vergoeding) moest aan een ander worden gegeven.³⁵

Andere bepalingen, die tot de statuten van het Boxtels kapittel gerekend kunnen worden, hebben betrekking op concubinaat. Zo werd vanaf de oprichting van dit kapittel in 1492 het samenleven van elke geestelijke met een vrouw veroordeeld en strafbaar gesteld. Deze straf bestond meestal uit een geldboete, terwijl de bestaande levensstijl ongemoeid werd gelaten. Er was tot aan het Concilie van Trente (1545 – 1563) een gedoogbeleid, waarmee door de kerkelijke leiding het samenwonen van een geestelijke met een vrouw wel werd afgekeurd maar niet verboden.

Testament van een Boxtelse kanunnik

Heer Goyaert, zoon van Henrick van den Zande, was priester en kanunnik te Boxtel, die op 14 maart 1542 zijn testament opmaakte.³⁶ Hij vroeg daarvoor toestemming aan zijn Boxtelse collega's. Allereerst beval hij zijn ziel bij God aan en wenste hij dat zijn lichaam in gewijde grond werd begraven. Voor begane onrechtvaardigheden vermaakte hij na zijn dood aan de Sint-Lambrechtskerk in Luik een halve stuiver. Aan zijn twee natuurlijke kinderen, Henrick en Heylwich, schonk hij al zijn roerende en onroerende goederen. Als één van deze beiden stierf zonder een wettig nageslacht na te laten, ging het erfdeel van de overledene naar de langstlevende van de twee. En als zijn twee natuurlijke kinderen wettige kinderen kregen, verwierven zij het erfrecht van zijn bezit. Kregen zij onwettige kinderen, dan deelde dit nageslacht niet in dit erfrecht. Want Goyaert liet in zijn testament vastleggen, dat zijn bezit naar zijn wettige broers en zussen of hun wettig nageslacht zou gaan, als zijn twee kinderen kwamen te overlijden zonder een wettig nageslacht achter te laten. Zo probeerde hij een mogelijk onwettig nageslacht, verwekt door zijn twee natuurlijke kinderen, van zijn erfenis uit te sluiten. Ook octrooi of andere vormen van toelating van onwettige kinderen tot deelname aan zijn erfgoed wilde hij proberen te voorkomen.

Met de statuten in de hand hielden de kanunniken van elk van de zeven kapittels toezicht op hun eigen organisatie en regelden, na intern overleg, zoveel mogelijk alles naar eigen inzicht, zoals: de diensten in hun parochiale kerken, de koorverplichtingen, de toediening van de sacramenten, de absenties, de uitbetalingen van prebenden en beneficies, benoemingen van functionarissen in hun parochies, aanstellingen van suppoosten en het laten innen en registreren van inkomsten uit tienden, verpachtingen en andere belastingen.

³⁴ Meerendonk L. van de, Tussen reformatie en contrareformatie, idem, 68.

³⁵ Meerendonk L. van de, Tussen reformatie en contrareformatie, idem, 81.

³⁶ Testament, BHIC 's-Hertogenbosch, Rechters Archief Oirschot (= RAO) 1540 – 1640, Oirschotse Protocollen, inv. nr. 134, folio 38 r. t/m 38 v. Met dank aan J.H.M. Toirkens.

2.2. Oprichting van het bisdom 's-Hertogenbosch

De indeling van de aartsbisdommen en bisdommen in de Nederlanden vóór 1559

Onder het aartsbisdom **Keulen** vallen de bisdommen Utrecht, Luik, Munster en Osnabrück.

Onder het aartsbisdom **Reims** vallen de bisdommen Doornik, Terwaard, Atrecht en Kamerijk.

De indeling van de aartsbisdommen en bisdommen in de Nederlanden vanaf 1559

Onder het aartsbisdom **Utrecht** vallen de bisdommen Utrecht, Haarlem, Leeuwarden, Groningen, Deventer en Middelburg.

Onder het aartsbisdom **Mechelen** vallen de bisdommen Mechelen, Ieper, Brugge, Gent, Antwerpen, 's-Hertogenbosch en Roermond.

Onder het aartsbisdom **Kamerijk** vallen de bisdommen Kamerijk, Saint Omer, Atrecht, Doornik en Namen.

Het bisdom **Luik** blijft tot het aartsbisdom **Keulen** behoren.

Vanaf het begin dat in 1559 in de Nederlanden een nieuwe indeling van bisdommen door Rome werd bekrachtigd ³⁷ en het bisdom 's-Hertogenbosch werd opgericht, ontstond grote onrust onder de zeven kapittels. In de stichting van dit nieuwe bisdom zagen deze geestelijken een grote bedreiging voor hun privilege van exemptie. Zij waren van mening, dat Franciscus Sonnius, de eerste bisschop van dit nieuwe bisdom, als gevolg van de nieuwe decreten en besluiten van het concilie van Trente (1545 – 1563) krachtig in hun rechten en hun financiële bronnen zou ingrijpen. Er ontstond een machtsstrijd met als inzet, wie van beide instanties, bisdom of kapittels, uiteindelijk de dienst binnen deze kanunnikencolleges mocht uitmaken? Uitgangspunt en grondprincipe waren daarbij het al dan niet volledig invoeren van de besluiten en decreten van het concilie van Trente. De kerkvaders hadden bepaald dat er een strenger en een meer gezagsgetrouw beleid gevoerd moest gaan worden in de rooms-katholieke kerk, waarbij alle ledematen zich meer moesten gaan houden aan de kerkelijke normen en waarden die op de Bijbel en de kerkelijke traditie waren gebaseerd. Deze nieuwe kerkelijke wetten en voorschriften golden zeker voor alle geestelijken, dus ook voor de kanunniken van de zeven kapittels, waar hier sprake van is. Dit blijkt uit een pauselijke brief van 5 juli 1560, die naar de Luikse bisschop was gestuurd ³⁸. Daarin staat dat paus Pius IV feitelijk het exemptierecht van alle kerken binnen dit diocees ophief. Zijn motief daarvoor was, dat dit privilege de kanunniken 'niet was gegeven om ongestraft kwaad te kunnen doen'. Hiermee gaf de paus aan, dat deze geestelijken moesten meewerken met hun bisschoppen om de besluiten en decreten van Trente in hun bisdommen uit te voeren. Het moest afgelopen zijn, dat zij steeds met een beroep op hun privilege van exemptie het beleid van hun leiders dwarsboomden. De oorzaak van dit conflict in het Bossche bisdom was, dat Rome en de eerste Bossche bisschoppen de rooms-katholieke kerk rigoureuus wilden revitaliseren en hervormen, maar dat de kapittelheren daaraan niet wilden meewerken als dit ten koste ging van hun vrijheden en rechten. Het zijn deze drie factoren, namelijk de richtlijnen van het Concilie van Trente, de oprichting van het bisdom 's-Hertogenbosch en dit pauselijk schrijven, die er zeer zeker toe hebben bijgedragen dat de zeven kapittelcolleges hun verzet hiertegen gingen bundelen. Hiertoe nam het kapittel van de Bossche Sint-Janskerk het initiatief. De afgevaardigden uit 's-Hertogenbosch, Hilvarenbeek, Sint-Oedenrode, Oirschot, Breda, Eindhoven en Boxtel kwamen op 13 juli 1563 voor overleg en strategie in de kapittelkerk van Oirschot bijeen. Zij hernieuwden hun kapittelbond van 1505. Alle leden van deze oppositie- en obstructiebond kregen een complete handleiding, hoe zij iedere inmenging van Sonnius in hun organisatie moesten saboteren.³⁹ Hoezeer zij felle en wellicht langdurige conflicten verwachtten, is op te maken uit deze woorden: 'Wij worden door zwaardere kwellingen dan onze voorzaten geslagen'.⁴⁰ Zo'n confrontatie kost natuurlijk geld. Daarom stelden zij een 'oppositiekas' in, waarin elke aangesloten kanunnik twee en elke rector van een beneficiealtaar één gouden gulden ter waarde van 28 stuivers jaarlijks moest deponeren. Bovendien moest elke suppoost, die onder hun verantwoordelijkheid viel, een eed afleggen. Hij moest zweren hun kapittelbond onvoorwaardelijk te steunen. Ook moest hij volledig instemmen met de statuten van deze zeven kanunnikencolleges. En tevens moesten de suppoosten bij ontsporingen en delicten, door henzelf of hun ondergeschikten begaan, zich onderwerpen aan het oordeel van hun kanunniken of hun gedeputeerden. Zij mochten niet in hoger beroep gaan bij de Bossche bisschop of zijn officiaal.

³⁷ Dierickx M., De oprichting der nieuwe bisdommen in de Nederlanden onder Filips II, 1559 – 1570 (Antwerpen/Utrecht 1950).

³⁸ Meerendonk L. van de, Tussen reformatie en contrareformatie, idem, 98.

³⁹ Kuyper P.Th.J., 's-Hertogenbosch, idem, 380.

⁴⁰ Houben L.G.A., Geschiedenis van Eindhoven I (Schiedam 1974) 131.

HET KANUNNIKENCOLLEGE TE BOXTEL: NEGEN GEESTELIJKEN VERBONDEN AAN DE SINT-PETRUSKERK

Deel 2 Van vrijheid naar gebondenheid

3. Het kanunnikencollege van Boxtel

Op 22 september 1565 werd in de kathedraal in 's-Hertogenbosch op bevel van landvoogdes Margaretha van Parma 'de bulla limitum' afgekondigd. In deze pauselijke bul is de oprichting en de omschrijving van het bisdom 's-Hertogenbosch vastgelegd. Na deze afkondiging kon de eerste bisschop van 's-Hertogenbosch, Franciscus Sonnius, aan de opbouw van zijn bisdom beginnen. Dat werd geen gemakkelijke taak omdat de tegenstand tegen hem en zijn directe opvolgers heftig was in en buiten zijn bisdom van de kant van allerlei groepen met hun eigen belangen en behoeften. Deze tegenstand ondervonden de bisschoppen Sonnius, Metsius en Masius het meest.

In opdracht van de concilievaders op het Concilie van Trente (1545 – 1563) moest elke bisschop in zijn bisdom de hervormingsbesluiten van dit concilie doorvoeren. Dit concilie gaf aan de katholieke gemeenschap de opdracht om zijn dogmatisch leer- en hervormings-program te volgen. Zodoende ontstond een hervormingsbeweging die erop gericht was het katholicisme weer te laten opbloeien door een duidelijke uiteenzetting van de katholieke leer, door het herstel van de kerkelijke tucht, door de vernieuwing van het godsdienstig leven en door een grondige vorming van de priesteropleiding in de Thomistische filosofie en theologie. Deze hervormingsbeweging, bekend onder de naam "Contrareformatie", beoogde een interne restauratie en was een reactiebeweging op de protestantse reformatie. Het Boxtels kapittel en andere kanunnikencolleges kregen via visitaties van hogerhand hiermee heel duidelijk te maken.

3.1. De visitaties door de Bossche bisschoppen

In het kerkelijk recht van de rooms-katholieke kerk betekent 'een canonieke visitatie' het bezoek van kerkelijke overheidspersonen (de bisschop of zijn aartsdiaken, ook wel vicaris-generaal genoemd) aan kerkelijke personen en aan kerkelijke plaatsen. Met 'kerkelijke personen' worden geestelijken en kloosterlingen bedoeld en onder 'kerkelijke plaatsen' vallen kerken, kapellen, onderwijsinstellingen en ziekenhuizen. Ook het controleren van kerkelijke zaken (kerkelijk vermogen, gewijde voorwerpen) viel daaronder. Zo'n bezoek was het recht en de plicht van genoemde hogere geestelijken. Zij behoorden regelmatig persoonlijk ter plaatse toezicht te houden. Deze vorm van visitatie werd in West-Europa al in de vijfde eeuw ingevoerd. Het oudste register van het aartsdiakenaat Kempenland binnen het bisdom Luik, waarin de weerslag van dergelijke visitaties zijn opgeschreven, dateert uit 1400 – 1401. Deze notities dienden om de inning van bepaalde inkomsten die de aartsdiaken van Kempenland toekwamen, te registreren.⁴¹

Tot aan het Concilie van Trente waren bepaalde kerkelijke groeperingen uitgezonderd van deze bisschoppelijke visitaties. Ze waren exempt van de bisschoppelijke jurisdictie. Daaronder vielen ook de zeven kanunnikencolleges binnen dit aartsdiakenaat, die op 14 juli 1505 een kapittelverbond hadden gesloten. Met de bedoeling om hun gehele kerkgemeenschap te regenereren bepaalden de concilievaders in Trente dat overal plaatselijke bisschoppen binnen één à twee jaar hun gehele diocees moesten visiteren. Daarbij werden zij gemachtigd om, als afgevaardigden van de paus, ook exempte personen en instanties te bezoeken.

⁴¹ Bannenbergh G. en anderen, De oude Dekenaten Cuijk, Woensel en Hilvarenbeek 1 (Nijmegen 1968) IX – XVIII).

3.2. Schaarse gegevens over het Buxtels kapittel in de zestiende eeuw

Vanwege gemis aan archiefstukken is er over de visitaties van het Buxtels kanunnikencollege door de Bossche bisschoppen in de zestiende eeuw niet veel bekend. Zo concludeerde bijvoorbeeld Van de Meerendonk: 'Voor het overige zijn de gegevens over dit kapittel (van Buxtel) dermate schaars gebleken, dat het niet mogelijk is iets naders te zeggen omtrent de situatie en de sfeer hier in de latere decennia van de zestiende eeuw. Het kan zijn, dat deze niet ongunstig hebben afgestoken tegen die van de andere kapittels. Het is opmerkelijk, dat bisschop Metsius in zijn verklaring van 1576 de collegiale kerk van Buxtel als enige van de Meierijse kapittels niet met name noemt'.⁴² Deze bisschop was in die tijd in een groot conflict over exemptie en gehoorzaamheid geraakt met het kathedraal kapittel van 's-Hertogenbosch. In dit document wordt erop gewezen dat een grondige hervorming en verbetering van de kapittels in het Bossche bisdom absoluut noodzakelijk waren om de katholieke kerk in ons gehele land te restaureren. Dat was de taak die Metsius in zijn bisdom namens de concilievaarders van Trente moest uitvoeren. Daarom hadden alle koorheren de plicht naar hem te luisteren en zijn voorschriften te aanvaarden. Inderdaad staat het kapittel van Buxtel niet met name in deze verklaring van 1576 genoemd maar Bardoul, de bisschoppelijke secretaris en procureur, schreef namens Metsius in dit processtuk wel: 'Dat openbare, aanstoot gevende misdaden in sommige kapittels, zoals van 's-Hertogenbosch, Hilvarenbeek, St.-Oedenrode en **in andere kapittels** zozeer in zwang zijn...'.⁴³ Inderdaad wordt het Buxtels kapittel in deze verklaring niet met name genoemd maar door de woorden 'en in andere kapittels' wordt dit Buxtels college ook weer niet uitgezonderd.

Want van enkele Buxtelse kapittelheren uit de zestiende eeuw is bekend dat zij in concubinaat leefden. Zo leefde deken Herman van Kessel in concubinaat. Deken Joannes die Custer had een dochter Mechtel. Kanunnik Henrick Hoze had een zoon Peter. Kanunnik Jan Jan Adamsz van den Broeck had twee dochters, Oda en Jenneke. Deze laatste trad in een klooster in. Philips de la Capella, de rector van de St.-Joriskapel op Stapelen, had een priester-zoon Willem, die weer een natuurlijke zoon Philips had.⁴⁴

Maar volgens Van de Meerendonk trad hierin een zichtbare verbetering op binnen het kanunnikencollege van Buxtel na de oprichting van het bisdom 's-Hertogenbosch. Toch zal hieronder worden aangegeven, dat de Bossche bisschoppen van tijd tot tijd niettemin flink corrigerend tegen het Buxtels kanunnikencollege zijn opgetreden en stevige maatregelen hebben genomen.

3.3. De visitatie door Franciscus Sonnius, de eerste Bossche bisschop a. Kwetsende woorden

Toen het bisdom 's-Hertogenbosch werd opgericht en bekend werd dat Franciscus Sonnius aldaar tot bisschop was benoemd, vreesden de kanunniken van het kapittelverbond deze man. Hij was immers ook van 1545 tot 1557 pauselijke inquisiteur geweest. Met zijn vorsende blik en zijn indringende vragen tijdens de visitaties zou hij de schrik voor elke ondervraagde geestelijke zijn.

In de statuten van hun kapittelverbond van 1563 was daarom een gedragscode opgenomen, hoe te handelen bij die gevreesde en gehate visitaties, die er zouden komen. Elke bisschoppelijke visitator die zijn opwachting kwam maken voor een dergelijk gesprek, moest eerst zelf door de kanunnik die bij hun verbond was aangesloten, worden ondervraagd. De eerste vraag die dan door deze kanunnik gesteld moest worden, luidde: 'Namens wie komt u mij visiteren?' De tweede vraag moest zijn: 'Weet u niet dat ik lid ben van een college dat exempt is? Ik ben dus niet verplicht u te woord te moeten staan.' Daarna moest gezegd worden: 'U wilt toch hier in huis komen? Kom binnen en neem plaats. Ik kom zo.'

⁴² Meerendonk L. van de, Tussen reformatie en contrareformatie (Tilburg 1967) 81.

⁴³ Frenken A.M., 'De geschillen tussen de Bisschoppen en het kathedraal kapittel van 's-Hertogenbosch, 1563 – 1629'in: Bossche Bijdragen XXVI (1962 – 1963) 85.

⁴⁴ Akte, BHIC 's-Hertogenbosch, RA Buxtel, inv. nr. 58, folio 117 v; aldaar, inv. nr. 62, folio LXVII r en LXII v; aldaar folio LXXXV r en LXXXV v.; aldaar, folio 10 v en 11 r; aldaar, inv. nr. 64, folio 102 r; aldaar, inv. nr. 68, folio 185 r; aldaar, folio 115 r; aldaar, inv. nr. 70, folio 54 v en 55 r.

Maar de kanunnik moest zich dan uit dat vertrek terugtrekken en zich niet meer aan die persoon laten zien.⁴⁵

Een kanunnik verontschuldigt zich en laat de bisschoppelijke visitorator eenzaam achter.

Ondanks hun tegenwerking wilde Sonnius zijn collega-geestelijken en de religieuzen in zijn diocees toch leren kennen. Hij wenste hen persoonlijk of door zijn afgevaardigde te bezoeken. Zo wilde hij onder meer door de kanunniken van zijn bisdom op de hoogte worden gebracht over de statuten van hun kapittelcollege, over de gewoonten en gebruiken daarbinnen, over hun koorbede en liturgische diensten, over hun financieel beleid en over hun persoonlijk welbevinden. Ook ging zijn interesse uit naar de parochie(s) die onder hun verantwoordelijkheid viel(en). Bovendien verlangde hij te vernemen, welke positieve en negatieve reacties op de dienstdoende geestelijken hij en zijn plaatsvervanger vanuit deze zielzorgeenheden te horen zouden krijgen. Dankzij deze informatie verwachtte Sonnius een beter zicht te krijgen op het wel en wee van zijn onderdanen en vervolgens zijn beleid daarop beter te kunnen afstemmen.

Aanvankelijk kreeg hij echter geen voet tussen de deur. Met wederom een beroep op exemptie trok bijvoorbeeld een krappe meerderheid van het kathedraal kapittel te 's-Hertogenbosch voor hem de deur van zijn kapittelzaal dicht. Hij was en bleef ongewenst, totdat in mei 1568 Alva zich ermee ging bemoeien.

Op 11 maart 1568 had deze veldheer een brief naar Sonnius gestuurd. Daarin drong hij er bij de kerkleider op aan om zijn bisdom te gaan visiteren. Alva had immers van koning Philips II de uitdrukkelijke opdracht gekregen druk uit te oefenen op de uitvoering van de decreten van Trente en van het bisdommenplan. Uit angst voor diens harde hand stonden de koorheren van het Bossche kapittel morrend en korzelig hun visitorator tussen 20 mei en 16 juli 1568 te woord.⁴⁶ De andere leden van het kapittelverbond zagen zich ook genoodzaakt deze bisschop in hun midden te ontvangen. De koning vond in Alva een man naar zijn hart! Toch maakt een harde hand het hart nog niet soepel en meegaand. Zijn robuust optreden in ons land bezorgde Alva de bijnaam 'IJzeren hertog'.

⁴⁵ Kuijer P. Th. J. 's-Hertogenbosch. Stad in het hertogdom Brabant ca 1185 – 1629, ('s-Hertogenbosch 2000) 380. Zie ook: Meerendonk L. van de, Tussen reformatie, (idem) 98 - 99.

⁴⁶ Kuijer, 's-Hertogenbosch, (idem) 454.

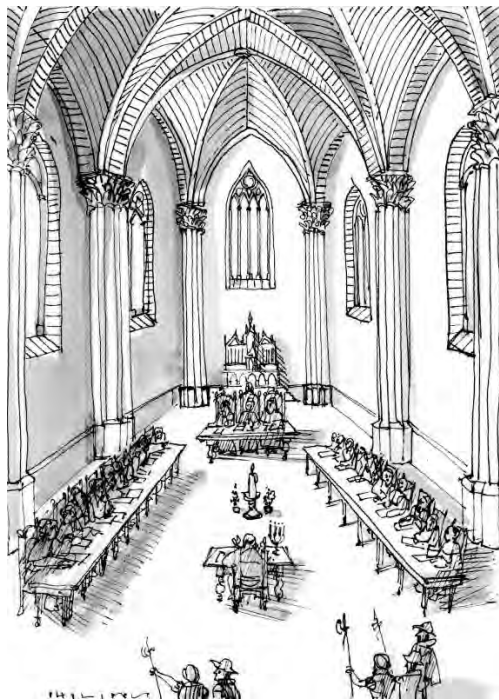
b. Tegenwerking

Op bevel van Alva begon bisschop Sonnius de kapittelheren en de beneficianten te visiteren. De sfeer binnen het Boxtels en de andere kapittels die bij het verbond waren aangesloten, moet tegenover hun Bossche bisschop grimmig zijn geweest. Uitgangspunt van het Boxtels kapittel en hun collega's van dit verbond was en bleef het beschermen van hun privileges, met name hun exemptie. Hun verzet tegen de inmenging van hun bisschop in hun kapittels bestond onder meer uit een vertragingstactiek. Volgens hen was een probaat middel daarbij deze Trentse reformatie juridisch te bestrijden. Met een beroep op hun exemptie procedeerden zij voor de Raad van Brabant. Door hun tactiek om bij deze Raad allerlei procedures tegen het beleid van Sonnius in te dienen, die veel tijd in beslag namen, ondervond deze bisschop enorme vertraging in zijn corrigerende en vernieuwende werkzaamheden. Hoezeer hij zich hierdoor belemmerd voelde, verwoordde hij zelf: 'Bij elke suppliek van de exempten ontvangen wij van de kanselarij brieven, welke verbieden met de correcties door te gaan. Nauwelijks is met enige correctie begonnen, of er moet eerst een proces ondergaan worden. Als dat zo doorgaat, zullen alle eerbiedwaardige decreten van het Trents Concilie krachteloos worden gemaakt en zal alle goede reformatie, die door alle vromen en vooral door Zijn Katholieke Majesteit zo vurig wordt verlangd, opgaan in wind'.⁴⁷ In de verslagen van zijn visitaties waren de meest voorkomende klachten met betrekking tot het gedrag van deze geestelijken: langdurige afwezigheid uit de koordiensten, niet voldoen aan de residentieplicht, een ongebonden en schandelijke levenspatroon, belangstelling voor de calvinistische geloofsleer en voor het kapittelverbond.

3.4. Obstructie tegen bisschop Laurentius Metsius

a. Het tweede Provinciaal Concilie

Hoezeer de koorheren fel obstructie voerden tegen het reformatiebeleid vanuit het Bossche bisschopshuis werd weer eens zichtbaar tijdens het tweede Provinciaal Concilie van de Mechelse Kerkprovincie. Dit beraad vond tussen 8 en 20 mei 1574 plaats te Leuven. Daarbij was bisschop Metsius aanwezig.

De zitting van het Provinciaal Concilie van 8 tot 20 mei 1574 in Leuven

⁴⁷ Frenken A.M. Documenten betreffende de kapittels van Hilvarenbeek, Sint-Oedenrode en Oirschot ('s-Hertogenbosch 1956) 110 - 114.

Tijdens het eerste Provinciaal Concilie van 1570 hadden de concilievaders bepaald dat misstanden onder de geestelijken door het bisschoppelijke gerechtshof moesten worden beoordeeld en bestraft, indien dat nodig was. Tijdens het tweede Provinciaal Concilie dienden twee afgevaardigden namens de kapittels van Sint-Oedenrode, Oirschot en Boxtel een rekest in bij de leiding van dit Concilie.⁴⁸

In hun bezwaarschrift deden zij hun beklag over dit besluit omdat het een inbreuk was op hun privileges. De kapittels van Sint-Oedenrode, Oirschot en Boxtel waren gerechtigd om zelf hun medekanunniken en alle bedienaren van hun eigen kapittel te beoordelen en te bestraffen. De leden van het moderamen van dit Concilie antwoordden dat opheldering hierover niet bij hen maar in Rome moest worden gevraagd.

Over dit wel vriendelijke maar ook ontwijkende antwoord waren de dwarsliggers uit Boxtel, Sint.-Oedenrode en Oirschot niet tevreden. Want na het voorlezen van de verordeningen van dit Provinciaal Concilie op de sluitingsdag, 20 mei 1574, lieten deze kanunniken nogmaals van zich horen.

Een kanunnik leest namens de kapittels van Sint-Oedenrode, Oirschot en Boxtel op de slotzitting van het Provinciaal Concilie een protestbrief voor aan kardinaal Granvelle en de Bossche bisschop Metsius.

De kerkelijke leiders, en vooral Laurentius Metsius, moeten met stomheid zijn geslagen, toen namens dezelfde koorheren van Sint-Oedenrode, Oirschot en Boxtel een protestbrief werd voorgelezen. In deze brief deelden zij mee niet te zullen instemmen met de voorgelezen verordeningen van dit Provinciaal Concilie, als die hun privileges zouden aantasten of in

⁴⁸ Frenken, Documenten (idem) 110 – 113; 142 – 144.

strijd met de decreten van Trente zouden zijn. Mocht het nodig zijn, dan wilden de brieveschrijvers hun verzet daartegen tot bij de paus voortzetten. Pijnlijk getroffen door deze woorden, antwoordden de concilievaarders dat dit protest het gezag van dit Provinciaal Concilie zwaar ondermijnde en de hervormingen van Trente ernstig belemmerde. Kardinaal Granvelle, aartsbisschop van Mechelen, werd door de aanwezige kerkelijke leiders opgedragen om de paus te vragen het gezag van dit Concilie te bevestigen. Ontdaan zal Metsius naar 's-Hertogenbosch zijn teruggekeerd, ook al zal hem door zijn collega's ter bemoediging wellicht gezegd zijn dat dit rekest en protest weinig te betekenen hadden. Rome en de koning stonden toch volkomen achter het nieuwe bisschoppelijk beleid in de Nederlanden.

Metsius moet door dit optreden van de kanunniken zo diep zijn geschokt dat het tussen hem en deze groep koorheren waarschijnlijk niet meer goed is gekomen. In ieder geval heeft hij na dit Concilie de opstandige kapittelheren niet gevisiteerd.⁴⁹ Voelde hij zich steeds meer aangevallen, onveilig, bedreigd en zelfs onbeschermd sinds het vertrek uit ons land van Alva in december 1573? Was hij door dat heengaan van Alva en door de tegenwerking van deze drie kanunnikencolleges zo gebroken, dat hij hierom op 30 oktober 1577 zijn bisschopsstad voorgoed verliet?

b. Vernielingen

Nadat Metsius uit zijn bisdom was vertrokken, nam aartsdiaken Gijsbertus Coeverincx samen met de Bossche kanunnik Jan Tijpoets en zegelaar Petrus van Grinsven de taak op zich om in dit kerkelijk gebied de lopende zaken zo goed mogelijk te regelen. Dit deden zij totdat Masius als nieuwe bisschop in 's-Hertogenbosch aantrad. In die periode van 'sede vacante'⁵⁰ noteerde Coeverincx dat op 29 oktober 1581 de Buxtelse deken hem had ingelicht over de toestand van de Sint-Petruskerk. Deze deken, van wie de naam door Coeverincx niet vermeld wordt, was waarschijnlijk heer Rombout. Hij vertelde dat in zijn kerk alle vaste altaren, op drie na, kapotgeslagen en ontwijd waren. En op het hoogaltaar stond toen een draagaltaar. Dit was er met toestemming van Metsius geplaatst. Volgens deze deken was dit aantal altaren in de gegeven omstandigheden voldoende. Uit dit bericht valt wel op te maken dat deze schade binnen de Buxtelse parochiekerk al vóór het vertrek van Metsius uit 's-Hertogenbosch aangebracht moet zijn.⁵¹

De vraag rijst, door wie dit godshuis is vernield. Mogelijk zijn de beeldenstormers de schuldigen. Het is echter ook mogelijk, dat deze kerk even later grote schade heeft opgelopen. Namelijk tijdens de terreur, die de Antwerpenaar, Antonie van Bombergen, van 16 februari tot 11 april 1567 over 's-Hertogenbosch uitoefende. Zijn aanhang bestond uit een flinke groep fanatieke protestantse soldaten en diverse Bossche oproerkraaiers met uitgesproken sympathieën voor 'de nieuwe religie'. Tijdens zijn schrikbewind in deze stad 'ontzagen Van Bombergen en zijn trawanten zich niet om in kleine benden het omringende platteland af te schuimen'. Nadat hij uit de stad vertrokken was, kwam er een koningsgezind garnizoen in de stad liggen en keerde de rust weer.

De vraag kan gesteld worden, waarom vond de reconciliatie ofwel de rituele herwijding van de Sint-Petruskerk te Buxtel pas in 1608 plaats, terwijl deze kerk mogelijk al in 1566 was vernield? Landvoogdes Margaretha had in haar brief van 26 mei 1567 aan bisschop Sonnius reeds geschreven dat hij grote prioriteit moest verlenen aan de wederopbouw van vernielde kerken in zijn bisdom, met name in 's-Hertogenbosch. Maar Sonnius en zijn opvolger Metsius hadden meer aandacht voor mensen dan voor gebouwen. Gehoorzaamheid aan hun bisschop, eerbied tijdens de liturgische diensten en een onberispelijk leven door de geestelijken en gedegen onderricht aan priesterkandidaten vonden beiden vele malen belangrijker dan herstel van kapotte altaren, beelden en ander kerkelijk meubilair.

⁴⁹ Frenken, 'Kerkvisitaties van Sonnius' (idem) 34 – 35.

⁵⁰ Als de bisschoppelijke zetel vacant is.

⁵¹ Vooralsnog is niet bekend door wie deze vernielingen zijn aangericht. Elsen en Hoevenaars, *Analecta Gijsberti Coeverincx* (idem) 70.; Zie ook: Dorenbosch P. Th. A., *De Buxtelse St.-Petrus I* (Buxtel 1983) 25- 26. Zie ook: Peijnenburg J., *Zij maakten Brabant katholiek 1* ('s-Hertogenbosch 1987) 59.

**21 februari 1598:
de datum voor de bouwvergunning
van de pastorie Sint-Petrus of 'de Decanye'**

De rooms-katholieke pastorie, Duinendaal 2 in Boxtel

Vanaf de oprichting van het kapittel te Boxtel op 26 december 1492 woonde elke deken van dit college in een huis dat hij zelf had gekocht. Na zijn dood verkochten zijn executeurs meestal deze dekenale woning aan de meestbiedende. Zo werd bijvoorbeeld het huis van deken Claes Inde Hage dat op de Burgakker stond, op 18 maart 1562 verkocht.⁵² Dat gebruik veranderde na het overlijden van heer en meester Gerard van Herssel, kanunnik te Boxtel, gestorven vóór 2 december 1594. In zijn testament had hij een akker gelegateerd aan de heer van Boxtel. Deze akker lag achter de Sint-Petruskerk, dat wil zeggen: achter het priesterkoor. Voor de plaatsbepaling van dit perceel is gebruikgemaakt van enkele akten in verschillende Boxtelse protocollen. Links van dit complex lag een huis met brouwerij, later 'het Anker' genoemd. Aan de linker voorzijde grensde dit perceel ook nog gedeeltelijk aan een eigendom van de Boxtelse zusters Clarissen. Voor de rest was dit gelegateerd stuk land aan de

⁵² Akte, BHIC 's-Hertogenbosch, RA Boxtel, inv. nr. 68, folio 247 r en 247 v.

achterkant, aan de rechterzijde en gedeeltelijk ook aan de rechter voorzijde omringd door de dorpsgracht.⁵³

Deze Boxtelse Binnendommel rondom de Sint-Petruskerk werd ook wel ‘de Kerckengraeffve’ genoemd. Dit gebied had Van Herssel geoormerkt. In zijn testament had hij bepaald dat er ‘een huis ende wooninge bij den tegenwoordige deken is opgemaect ende gebout wordden’. Deze akker was dus bestemd om er de permanente ambtswoning voor de Boxtelse deken op te bouwen.

Op 13 oktober 1597 had heer Gerard van Horne, baanderheer van Boxtel, bij een notaris in Brussel enige procuratiebrieven laten opmaken. Daarin had hij laten vastleggen dat zijn rentmeester, Peter Jansz Conincx, van hem de volmacht kreeg om deze wilsbeschikking van Van Herssel uit te voeren. Op 21 februari 1598 heeft deze rentmeester volgens de vastgelegde conditie namens zijn heer aan deken Gulielmus Cuperus ofwel Willem Cuijpers het perceel overgedragen. Deze deken stemde in met de voorwaarde die in de Boxtelse protocollen nog eens uitdrukkelijk wordt omschreven. Er staat daar dat deze akker thans als een zuivere en eeuwigdurende donatie wordt overgedragen aan de huidige Boxtelse deken. Daarop zal een ambtswoning voor deze deken en zijn opvolgers worden gebouwd. Dit perceel zal elke dienstdoende deken in erfrecht hebben en als zijn ambtswoning betrekken. Dit huis is dus duidelijk geoormerkt.

De datum waarop deze overdracht plaatsvond mag als de datum voor de bouwvergunning worden aangemerkt. Toen werd immers overeengekomen om deze wilsbeschikking ten uitvoer te brengen. Het is niet bekend wanneer de ontvanger van dit legaat, deken Willem Cuijpers, in ‘de Decanye’, zoals deze nieuwbouw vanaf het begin werd genoemd, ging wonen. Maar in een akte van 23 juli 1612 wordt dit complex al ‘de erffve der Decanye tot Boxtell’ genoemd. Petrus de Bresser, de opvolger van Cuijpers, verkocht daarom op 23 oktober 1618 zijn riant huis op de Markt in Boxtel, toen hij tot deken van het Boxtels kapittel was aangesteld. Dat huis op de Markt had hij op 10 november 1591 gekocht.⁵⁴

3.5. Bisschop Gijsbertus Masius trad kordaat op

a. De oprichting van de parochie Liempde.

In het bisschoppelijk archief in 's-Hertogenbosch liggen verschillende smeebrieven die betrekking hebben op een conflict tussen bisschop Masius en het Boxtels kapittel, onder leiding van deken Willem Cuijpers, over hun rechten. In deze documenten worden de zeer moeizame communicatie en de wederzijdse gevoeligheden exact beschreven. Deze confrontatie speelde zich af tussen 1597 en 1603. Zoals zo dikwijls vóór die tijd ging ook nu weer hun machtsstrijd feitelijk over de toepassing van het recht op exemptie dat dit kapittel bezat. In deze archiefstukken komen de aanleiding, het verloop en de oplossing van dit gevecht uitgebreid aan de orde, zodat daardoor een beter inzicht in een dergelijk interactie in die tijd geboden wordt.

Hier komt enerzijds de lichtgeraaktheid en de vertragingstactiek van de Boxtelse kanunniken aan de orde, en anderzijds het grote geduld van Masius en de Liempdenaren, totdat hun geduld echt op was en Masius tot handelen overging. De Boxtelse koorheren legden zich (noodgedwongen?) bij deze beslissing van hun bisschop neer. In ieder geval nodigden zij hem toch enige tijd later uit om hun Sint-Petruskerk te komen reconciliëren. Toen hij daarvoor in Boxtel was, visiteerde hij tevens dit college.

⁵³ Zie: Akten, BHIC 's-Hertogenbosch, RA Boxtel, inv. nr 75, folio 140 r en 140 v; aldaar inv. nr. 76, folio 36 r en 36 v; aldaar, inv. nr. 78, folio 9 v en 10 r; aldaar, folio 36 v en 37 r; aldaar inv. nr. 80, folio 35 v t/m 37 v. Zie ook: Dorenbosch, De Boxtelse St.-Petrus 1(idem) 137 – 142.

⁵⁴ De bouwkundige ontwikkelingen van deze ambtswoning, die daarna hebben plaats gevonden, zijn te vinden bij Dorenbosch. Sinds 2002 is dit complex een beschermd rijksmonument. Deze bescherming betreft de pastorie, het koetshuis, de ommuring van het perceel en de toegangspoort naar Duinendaal 2. Zo luidt begin 21-e eeuw het adres.

Een groep Liempdenaren stelt in juli 1597 een verzoekschrift aan bisschop Masius op om in Liempde een zelfstandige parochie te mogen oprichten.

De aanleiding tot deze botsing was de wens van de Liempdse katholieken om een zelfstandige parochie te mogen oprichten. Tot dan toe stond er in hun dorp een kapel, toegewijd aan Sint-Jan de Doper, die vanuit Boxtel door een geestelijke werd bediend. Het patronaatsrecht daarvan kwam vanaf 1492 beurtelings toe aan de deken van dit kapittel en de baanderheer van Boxtel. In het geval zich een voordracht van een nieuwe rector voordeed, werd tot dan toe steeds één van de geestelijken die in dienst van dit kanunnikencollege stond, tot rector van deze kapel aangewezen.

Voor de diensten van deze 'eigen rector' aan de katholieke gemeenschap te Liempde mocht het Boxtels kapittel jaarlijks zekere novale tienden op Liempds grondgebied heffen. Een novale tiende is een belasting die op een nieuw ontgonnen stuk grond drukt. Van zijn kant verplichtte deze rector zich enkele keren op doordeweekse dagen in deze kapel voor te gaan in de eucharistieviering. Voor het bijwonen van kerkelijke plechtigheden op zon- en feestdagen waren de Liempdenaren verplicht om naar de Boxtelse St.-Petruskerk te gaan. Ook voor het ontvangen van andere sacramenten en voor uitvaartdiensten waren zij steeds op Boxtel aangewezen.

Als motieven om een zelfstandige parochie te mogen oprichten en een eigen pastoor te krijgen noemde men in Liempde onder andere de grote afstand tussen hun dorp en Boxtel. Daar kwam nog bij dat zeker in de wintertijd deze verbindingsweg tussen beide dorpen door veelvuldige regenbuien of ijsvorming moeilijk begaanbaar was. Bovendien was deze weg in deze oorlogstijd onveilig door rondzwervende soldatenbenden. Ook was de geloofsgemeenschap in Liempde ervan overtuigd zelf een pastoor in zijn onderhoud te kunnen voorzien. Hun dorp was er groot genoeg voor. Het telde toen immers ongeveer 150 gezinnen. En

daardoor waren volgens de indieners van dit verzoekschrift de katholieken aldaar, met hun 600 communicanten, goed in staat om met financiële steun van het Buxtels kapittel een pastoor te kunnen onderhouden. Daarbij rekende men in Liempde dus ook op een financiële bijdrage van de kant van de Buxtelse koorheren.

*Een afdracht van de jaarlijkse tiendplicht door een tiendbetaler.
Met paard en wagen brengt een man hooi naar heer Henrick van Lotthum,
de investitiet van de Buxtelse parochiekerk.*

Volgens de indieners van deze brief waren er voor het Buxtels college twee mogelijkheden om deze Liempdse gelovigen financieel te steunen. Ofwel het Buxtels kapittel bleef zijn novale tienden in het gebied van Liempde heffen en schonk een bepaald geldbedrag jaarlijks aan de Liempdse pastoor voor zijn onderhoud; ofwel dat kapittel liet deze tienden vervallen, zodat de Liempdenaren vrijgesteld werden van het betalen van deze belasting aan de Buxtelse koorheren. De opbrengst van deze tienden konden de Liempdse gelovigen dan ten goede laten komen aan hun pastoor. Dit verzoekschrift werd op 31 juli 1597 door twee schepenen van Liempde schriftelijk aan bisschop Masius overhandigd.

b. De vertragingstactiek van de kanunniken

Met twee brieven, waarin dit verzoek stond, werd één van zijn medewerkers door de bisschop naar Buxtel gestuurd. Hij wilde weten wat zowel de Buxtelse heer, Gerard van Horne, als het Buxtels kapittel dachten over dit Liempds verzoek. De bisschop vroeg hen, als de patronen van deze kapel, hun antwoord binnen veertien dagen te geven. Vanuit Stapelen ontving de bisschop op 24 september 1597 het bericht dat heer Gerard instemde met dit Liempds verlangen. Daarbij maakte heer Gerard echter aan bisschop Masius wel duidelijk, dat hij in deze zaak rekening moest houden met de lichtgeraaktheid van het Buxtels kapittel. Van Horne wees Masius erop dat in de beleving van deze Buxtelse heren deze actie van hun

bisschop en hun Liempdse parochianen in strijd was met twee wezenlijke onderdelen van hun organisatie: hun financiële inkomsten en hun exemptie. Door op deze wens vanuit Liempde in te gaan zou dit college immers inkomsten kwijt gaan raken. Inkomstenverlies lag natuurlijk ook bij deze geestelijken heel gevoelig. Bovendien vonden de Boxtelse kanunniken het optreden van de Liempdse gemeenschap en van bisschop Masius in strijd met hun belangen. Het beleid over de pastorale zorg binnen de baronie van Boxtel kwam niet de bisschop maar hen toe. De indieners van dit verzoekschrift hadden zich tot hun college en niet tot 'een buitenstaander' moeten wenden.

Heer Van Horne had gehoord dat zijn kapittelheren uit verzet hiertegen een vertragingstactiek hadden bedacht. Volgens de baanderheer beriepen deze geestelijken zich op een formeel bezwaar. Als argument om niet te reageren brachten zij naar voren, dat deze informatie vanuit het bisschoppelijk paleis hen niet door een officiële gemachtigde van de bisschop was overhandigd. Om dit argument weg te nemen adviseerde de Boxtelse heer aan Masius om nogmaals een soortgelijke brief naar deze heren te sturen maar die brief dan wel via een officiële gemachtigde te laten bezorgen. Hoe treffend had de baron deze emotionele gevoeligheid van de Boxtelse koorheren aangevoeld. De bisschop nam deze woorden van de baanderheer ter harte en gaf de Boxtelse secretaris, Petrus Coninx, opdracht om aan de Boxtelse koorheren een toelichting te geven op zijn brief. Coninx werd door hen welwillend in hun kapittelzaal ontvangen en hem werd geantwoord dat de bisschop binnen een maand bericht van hen zou krijgen. Hoe kwaad zij inderdaad op hun bisschop waren, blijkt uit het feit dat zij niet na slechts een maand maar zelfs na anderhalf jaar nog steeds geen antwoord naar Masius hadden gestuurd. Zij volhardden in hun tactiek van traineren.

Een lid van de Liempdse deputatie zet op 19 april 1603 zijn handtekening onder het contract tussen bisschop Masius en de katholieke gemeenschap van Liempde.

In 1603 was voor de Bossche bisschop de maat vol. Masius was deze weigerachtige, zelfs reactionaire houding van de Boxtelse heren zo beu, dat hij weigerde nog langer met hen over dit verzoek vanuit Liempde in gesprek te gaan. Hij wilde alleen nog met de Liempdse katholieken overleggen om tot de oprichting van een parochie in hun dorp te kunnen overgaan. Daarom besprak hij met deze dorpelingen de mogelijkheid om tot een goede financiële regeling voor hun toekomstige pastoor te komen. Dit was nodig omdat de bisschop en de parochianen in Liempde waarschijnlijk geen beslag wilden of konden leggen op de novale tienden, die het Boxtels kapittel in Liempde bezat. Wel zouden beneficies en prebenden, die op de Liempdse kapel drukten, niet langer dit kapittel maar de toekomstige pastoor te Liempde ten deel vallen.

Dat overleg tussen Masius en de Liempdse gemeenschap resulteerde in een contract dat op 19 april 1603 tussen hen beiden werd gesloten. De Liempdse parochianen zouden aan hun pastoor jaarlijks 200 gulden geven, zodat hij verantwoord voor zichzelf zou kunnen zorgen. Ook zegden zij de bisschop toe een pastorie voor hun pastoor te zullen bouwen. Negen dagen later, op 28 april, bekrachtigde bisschop Masius eindelijk het Liempds verzoek en verhief de kapel tot parochiekerk zonder nog langer op een reactie vanuit het Boxtels kapittel te wachten. Bovendien zou, met instemming van de kant van de Boxtelse baron, bisschop Masius zelf en zijn opvolgers voortaan de pastoor van deze nieuwe parochie benoemen. Zodoende was het patronaatsrecht over deze kapel niet langer in het bezit van de Boxtelse heer en zijn deken. En deze kapel zou voortaan de Sint-Janskerk heten. Steunend op het doorzettingsvermogen van de Liempdse katholieken en op de decreten van het Concilie van Trente versterkte Masius zijn gezag tegenover de Boxtelse kanunniken.⁵⁵ Gerardus Dobbeleyns, kanunnik van het kapittel van Sint-Oedenrode, werd de eerste pastoor in Liempde.

3.6. De statuten van de bisschoppen Gijsbertus Masius en Nicolaas Zoesius

a. Nieuwe statuten

Als de hierboven beschreven veronderstelling juist is, dat namelijk ook de Boxtelse parochiekerk een beeldenstorm heeft gekend, en dat vanwege allerlei redenen jarenlang geen herstelwerkzaamheden daaraan verricht konden worden, hebben de Boxtelse geestelijken zich aldaar lange tijd moeten behelpen met een draagaltaar en slechts drie ongeschonden vaste altaren. Zij en alle andere Boxtelse katholieken zullen dan ook wel hebben uitgezien naar het moment dat hun kerk door bisschop Masius gereconcilieerd zou kunnen worden. Deze plechtigheid verrichtte hij in de dagen, dat hij er het kapittel visiteerde. Zijn bezoek aan Boxtel duurde van 29 tot en met 31 juli 1608. Van deze gesprekken zijn notities bewaard gebleven.

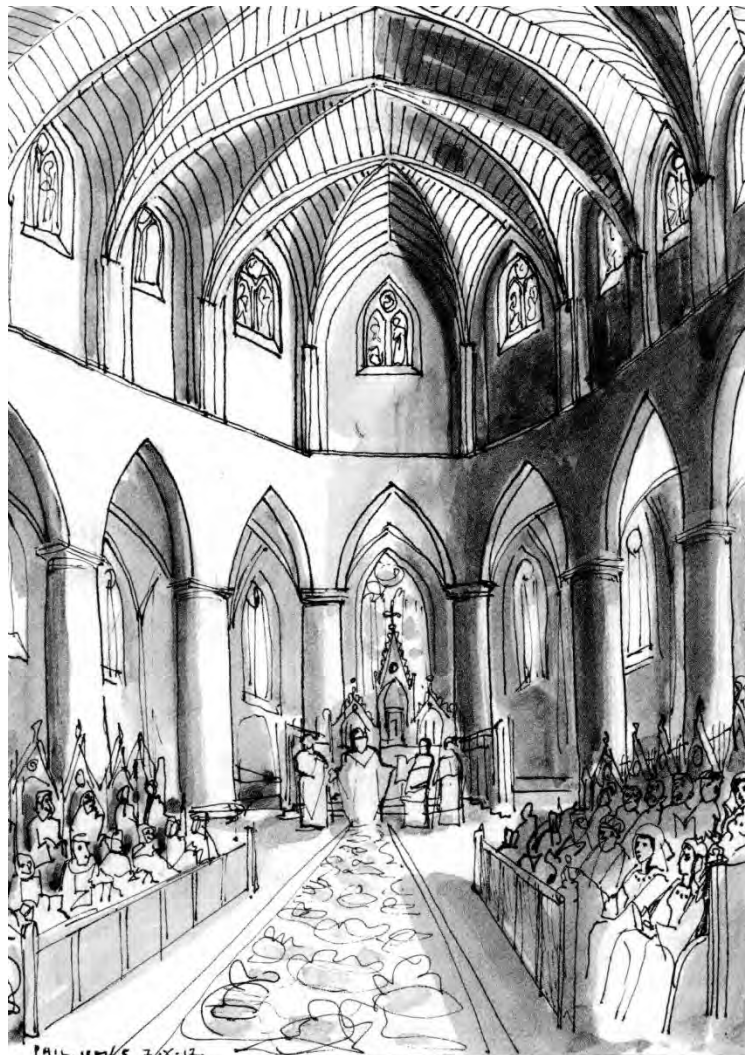
Aan het eind van zijn officieel bezoek aan de Boxtelse parochie op 31 juli 1608 overhandigde bisschop Masius aan de Boxtelse koorheren zijn statuten. Daarin sprak hij over 'een eerbiedwaardig en lofwaardig kapittel'. Na de jarenlange tegenwerking van dit kapittel in verband met de oprichting van de parochie in Liempde zijn deze woorden opmerkelijk te noemen. Was alle wrevel tegen hen bij hem weggepoetst en dus oprecht gemeend of probeerde de bisschop met vleierende woorden toenadering tot deze lastige geestelijken te zoeken? Het contact tussen hem en de Boxtelaren in 1608 was in ieder geval van deze laatstgenoemden uitgegaan. Die wilden dat hij naar hen toekwam voor de reconciliëring van hun Sint-Petruskerk. Op hun verzoek wijdde de bisschop op 30 juli opnieuw hun Sint.-Petruskerk die was ontheiligd, en ook de vijftien altaren die daarin stonden en weer opgeknapt waren.⁵⁶

In zijn statuten staan aanwijzingen voor deze geestelijken in verband met het goed verzorgen van hun koorgebed en de eucharistievieringen. Omwille van een eerbiedige en stichtende presentatie in het priesterkoor verbood hij hen om daar met een hoed op hun hoofd naar binnen te gaan. In de kerk moest hun kleding bestaan uit de gebruikelijke kleding voor kanunniken, namelijk een bonnet, een witte albe, een superplie en een kapmantel zoals

⁵⁵ Hens H., 'De oprichting der parochie Liempde in het jaar 1603', in: Bossche Bijdragen XXII (1953 – 1955) 154 – 177. Meerendonk, Tussen reformatie (Idem) 6 – 9.

⁵⁶ Visser J.J.E.M. de, Boxtel. Van Brabantse Baronie naar Groene Gemeente (idem) 224 – 226.

kanunniken die gewoonlijk droegen. Gelet op de wisselende seizoenen kon elke kanunnik daaronder aantrekken wat hij wilde. Masius legde ook vast dat er jaarlijks in Boxtel twee generale kapittels gehouden werden, namelijk op Sint-Servatiusdag (13 mei) en op Sint-Andreasdag (20 november).

Enkele dames zitten tijdens vieringen samen met de Buxtelse geestelijkheid in de kanunnikenbanken op het priesterkoor in de Sint-Petruskerk.

Omdat Masius sterk benadrukte dat de deken of de vicedeken ervoor moesten zorgen, dat de tucht onder deze koorheren gehandhaafd bleef, wilde hij ook elke mogelijke aanleiding tot roddel vermijden. Zo vond hij de aanwezigheid van meerdere vrouwen in het priesterkoor tijdens vieringen in de Sint-Petruskerk ongepast. Hij nam daarom in zijn statuten de bepaling op, dat vrouwen gedurende alle gebedstijden niet meer in deze gewijde ruimte mochten zijn. Tijdens zijn visitatie had de bisschop namelijk gehoord dat Margaretha van Brecht, vrouwe van Brederode, gewoonlijk tijdens kerkelijke diensten achteraan in het priesterkoor in een koorbank ging zitten. Dat was de plaats waar de heer van Buxtel altijd plaats nam, als hij ter kerke ging. Niet alleen deze dame zat in dit priesterkoor. Met haar namen ook haar kamermeisjes daar plaats. Weliswaar in een lager gedeelte daarvan, maar toch waren zij er eveneens aanwezig. En wanneer Honorina van Witthem, de baronesse van Buxtel, deze kerk bezocht, nam zij plaats tussen het hoogaltaar en het sacramentshuisje. Ook al betrof het hier voorname dames, toch moesten zij in opdracht van Masius van het priesterkoor af. Hoe minutieus Masius te werk ging bij zijn visitaties mag blijken uit het feit dat hij van kanunnik Willem van Beurden verlangde zijn lange baard af te scheren. Dat belooft deze.

b. De Heilig-Bloeddoeken

Na Masius ging zijn opvolger, Nicolaas Zoesius, op 2 juli 1615 de pas opgerichte parochie Liempde en op 3 juli 1615 het Boxtelse kapittel bezoeken. En op 16 augustus 1620 bezocht hij het Boxtels kapittel nog eens.⁵⁷

De Boxtelse kanunnik Petrus de Bresser laat aan bisschop Zoesius de plaats zien waar de Heilig-Bloeddoeken zijn opgeborgen.

Toen bisschop Zoesius op 3 juli 1615 de Boxtelse kanunniken visiteerde, kwam daar de Heilig-Bloedverering aan de orde. Eerst sprak hij met Petrus de Bresser. Die vertelde aan zijn bisschop dat hij de Heilig-Bloeddoeken met instemming van zijn collega's bewaarde op een geheime plaats, van wie slechts enkelen op de hoogte waren waar ze nu lagen. Is dit een aanwijzing dat hij bang was dat deze relikwieën door fanatici ondanks het Bestand mogelijk van de Boxtelse katholieke gemeenschap afgenomen zouden kunnen worden? Toch moet de dreiging daarvan niet zo groot zijn geweest gezien de opmerking van Wilhelmus van Beurden. Die vertelde zijn bisschop dat de Heilig-Bloeddoeken alleen samen met het Allerheiligste in de processie werden getoond. Hieruit mag toch worden opgemaakt dat er ook in die tijd gewoontegetrouw jaarlijks op Drievuldigheidszondag een processie door de Boxtelse straten liep.

Op 16 augustus 1620 hield Zoesius opnieuw een visitatie bij de Boxtelse kapittelleden. Koorheer Petrus de Bresser die intussen deken was geworden, verzocht zijn bisschop om zijn collega's op het hart te drukken dat zij vaker, met grotere spoed en met meer eerbied naar de kerk moesten gaan. Bovendien behoorden zij met grotere godsvrucht en toewijding te zingen. Ook verlangde hij een dirigent te mogen aanstellen die bekwaam was in het zingen.

⁵⁷ Peijnenburg, Zij maakten Brabant katholiek, (idem) 83.

Zoesius sloot op dezelfde 16 augustus 1620 deze visitatie af met de volgende verordeningen. Omdat de jongste kanunnik, Antonius de Roy, niet zorgvuldig met de kerksieraden omging, mocht Maria Loyen daarvoor voortaan alleen zorgen. Zij moest daarvoor worden betaald en mocht tijdens haar werkzaamheden dan, zoals gebruikelijk was, in de kerk overnachten. Een andere vrouw, die voortaan voor de kerk en voor het hospies zou gaan zorgen, moest eveneens door de kerkmeesters worden aangesteld. Ook was de bisschop van mening dat de kerkversieringen op een andere manier in de kisten moesten worden opgeborgen. Deze kisten hingen hoog in de kerk. Hem werd ook nog toevertrouwd dat de kostbare relikwie van het Heilig Bloed thans bij Heilwig Vos, wonend op het Klein-Begijnhof te 's-Hertogenbosch, in bewaring was gegeven.⁵⁸

3.7. De visitaties van bisschop Ophovius en zijn dagboek

a. De privileges worden gerespecteerd

Michaël Ophovius bracht op 12 en 13 augustus 1628 als laatste visitator vóór de Vrede van Munster in 1648 nog een bezoek aan Boxtel.⁵⁹ Daar benadrukte hij op geen enkele manier afbreuk te willen doen aan de privileges van dit Boxtelse kapittel. Hij was blij, dat deze koorheren bereid waren om hem krachtens het Concilie van Trente voor een visitatie te willen ontvangen en hem te willen gehoorzamen.

Tijdens dit bezoek aan Boxtel vernam deze bisschop, dat op weekdays het breviergebed in een te snel tempo werd gezongen. Kanunnik Antonius Witvelt klaagde er bij Ophovius over dat naar zijn mening het koorgebed te weinig door zijn collega's werd bezocht omdat zij daarvoor geen vergoeding kregen. Sommige van zijn collega's zeiden echter tegen de bisschop geen vergoeding daarvoor te verlangen, terwijl anderen er juist om vroegen.

Bovendien berichtte men aan de bisschop dat de Heilig-Bloeddoeken nog wel in de jaarlijkse processie op Drievuldigheidszondag in Boxtel werden rondgedragen maar het Heilig Sacrament niet meer. Waarschijnlijk wilden de Boxtelse geestelijken zo geen aanleiding geven tot een opschudding tijdens deze plechtige ommegang. Thans waren deze kostbare doeken gedurende de rest van het jaar in het klooster Mariënborg op de Uilenburg te 's-Hertogenbosch ondergebracht.

Financieel stond de kerkfabriek er prima voor. De kerkschatten waren goed opgeborgen in een kist, afgesloten met drie sleutels, waarvan de kapitteldeken, Petrus de Bresser, er één in bezit had. Ook werd tijdens deze visitatie in 1628 nog fijntjes door sommige koorheren opgemerkt dat het kapittel het recht bezat om zelf een deken te kiezen. Zo'n opmerking is te begrijpen, als men bedenkt dat deken Petrus de Bresser toen al 82 jaar oud was. Dus het moment om een nieuwe deken te kiezen kwam steeds dichterbij. De rector van het zangkoor had voldoende zangers en door kanunnik De Roy werd catechismusonderricht gegeven. Gerardus Verdonck, de pastoor van Boxtel, vertelde aan zijn bisschop dat er in de Boxtelse parochie in zijn tijd 1600 communicanten waren. Ook was er volgens hem niemand van zijn parochianen calvinist. Eveneens waren er volgens hem in Boxtel geen publieke vrouwen.

b. Uit het dagboek van bisschop Ophovius

Op 27 april 1630 schreef Ophovius in zijn dagboek dat bewaard is gebleven, dat de Boxtelse kanunnik, Wilhelmus van Beurden, hem had geschreven zich volledig te willen concentreren op de kandidatuur van het coadjutorschap (= plaatsvervanger) van de Boxtelse deken, Petrus de Bresser.

Daarom is het te begrijpen dat Ophovius al op 7 mei 1630 in zijn dagboek kon noteren, dat deze Wilhelmus van Beurden 's middags bij hem aan tafel zat. Van Beurden kwam om te lobbyen. Dat begreep de bisschop maar al te goed. Het gesprek tussen beide heren ging over deken De Bresser die al 84 jaar oud was. Ook zei Van Beurden tegen Ophovius, dat er in de wandelgangen in Boxtel door zijn collega's al onder elkaar gesproken werd over wie De Bresser zou moeten opvolgen. De kanunniken mochten immers zelf hun nieuwe deken

⁵⁸ Hier is bedoeld: Heilwig Vos, wonend in een huisje dat voorheen een onderdeel was van dit Klein-Begijnhof. Bakker W. de, *Het geslacht Bressers* (Tilburg 1988)230. Zie ook: Dorenbosch P.Th.A., *De Boxtelse St.-Petrus II* (Boxtel 1986) 135.

⁵⁹ Peijnenburg, *Zij maakten*(idem) 90 – 91. Samenvattingen van deze visitaties te Sint-Oedenrode: Frenken, *Documenten*, (Idem) 114 en 115.

kiezen. Niet per ongeluk voegde Van Beurden daaraan toe dat de meesten van hen verlangden, dat de Buxtelse gravin, Honorine van Witthem, hem als hun nieuwe deken aan Ophovius ter benoeming zou moeten voordragen.

*Bisschop Ophovius schrijft op 7 mei 1630 in zijn dagboek,
dat de Buxtelse kanunnik Wilhelmus van Beurden hem 's middags heeft bezocht.
Deze kanunnik staat op het punt om naar Buxtel terug te keren.*

Later schreef de bisschop in zijn notitie-boekje ook van mening te zijn dat Van Beurden de beste kandidaat was om de nieuwe Buxtelse deken te worden. Volgens hem waren er geen andere geschikte kandidaten onder de Buxtelse koorheren te vinden. Zo vond hij de Buxtelse kanunnik Antonius van Roy, baccalaureus in de theologie, nog te jong en te ambitieus. Na de dood van Petrus de Bresser op 17 juli 1634 volgde Wilhelmus van Beurden hem inderdaad als Buxtelse deken op. In 1644 verliet Willem van Beurden noodgedwongen Buxtel en week hij uit naar Bokhoven, dat een exempt territorium was. Daar overleed hij, 86 jaar oud, op 1 januari 1651.

Conclusie

Het conflict tussen de Bossche bisschop Sonnius (1561 – 1570) en de kanunniken van het kapittelverbond over het al dan niet aanvaarden van de decreten van het algemeen Concilie van Trente duurde voort onder zijn opvolger Metsius (1570 – 1577). Zij beiden wilden hun bisschoppelijk gezag tegenover met name de kapittels verstevigen en de discipline onder de geestelijkheid van hun bisdom sterk bevorderen. Maar tijdens het tweede Provinciaal Concilie in Mechelen stonden deze bisschop en enkele kapittels van dit verbond, onder andere dat van Buxtel, fel tegenover elkaar. Voor deze koorheren was hun exemptie een onaantastbaar privilege. In hun verdragingsstactiek vonden zij een efficiënt middel om hun bisschoppen dwars te zitten. De problemen werden voor Metsius te zwaar.⁶⁰ Hij werd

⁶⁰ Frenken, 'De geschillen (Idem) 66 – 73). Zie ook: Kuijer, 's_hertogenbosch (Idem) 470 - 473.

opgevolgd door de zachtmoedige Clemens Crabeels (1584 – 1592). Omdat deze bisschop een vredelievend persoon was, ontstonden er tussen hem en de diocesane geestelijken geen noemenswaardige problemen. Onder zijn opvolger, Gijsbertus Masius (1594 – 1614), laaide de confrontatie tussen het Bossche episcopaat en zijn kanunniken weer op, omdat Masius even strijdbaar was als Sonnius en Metsius.

Ook bisschop Nicolaas Zoesius (1615 – 1625) botste met de meeste kapittels in zijn bisdom. Hij klaagde bij paus Gregorius XIV over zijn moeilijkheden met hen. De problemen, zo schreef hij in zijn brief van 1622 naar Rome, bleven zich met name voordoen op het vlak van de visitaties en de levensstijl van deze koorheren van het kapittelverbond. In zijn visitatie-verslagen en de aantekeningen in zijn dagboek over de jaren 1626 – 1629 heeft bisschop Michaël Ophovius (1626 – 1637) ook de nodige notities opgeschreven over zijn moeilijkheden met deze kapittelheren. Zo kreeg deze opvolger van Zoesius aan het begin van het beleg van 's-Hertogenbosch door Frederik Hendrik in 1629 nog eens ruzie met de Bossche kapittel-deken over het begraven van gestorven soldaten die binnen de stad gelegd waren. Ophovius vond het toen niet de geschikte tijd om elkaar te bestrijden.⁶¹

Die geschikte tijd is er nooit meer gekomen. De inname van de stad en de Vrede van Munster maakten voorgoed een einde aan deze jarenlange jurisdictiestrijd binnen het bisdom 's-Hertogenbosch. Met de ondergang van of de overname van elk van deze zeven colleges van het kapittelverbond door protestanten, zoals onder andere met het Boxtels kapittel is gebeurd, werden niet alleen hun verbond maar ook hun bestaan als katholieke instituten definitief opgeheven. Hun exemptie ging over in 'finis infelix', in een tragisch einde.

Literatuur

Dit is een uittreksel uit:

J.J.E.M. (Hans) de Visser: *Boxtel: Een heerlijkheid tussen twee heren Ca 1100 – 1652 Van leenhulde aan de keizer naar trouw aan de hertog 's-Hertogenbosch 2013*

⁶¹ Frenken A.M., 'Het dagboek van Michaël Ophovius, 4 augustus 1629 – einde 1631', in: Bossche Bijdragen XV (1937 – 1938) 1 – 317. Zie ook: Frenken, 'De geschillen (Idem) 98 – 107.